

ДЕРЖАВНІ ТА СУСПІЛЬНІ ЗАХОДИ ПОДОЛАННЯ ДИТЯЧОЇ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ НА ВОЛИНІ В 1920-Х РОКАХ

Проблема дитячої безпритульності для сучасної України є досить актуальною та безпосередньо пов'язаною з політичним, соціально-економічним розвитком країни, складнощами реалізації в реальному житті прав дітей. На вирішення цієї проблеми, зокрема, спрямована дія Закону України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (від 02.06.2005). За різними оцінками, в Україні нараховується від 40 до 100 тис. безпритульних дітей та позбавлених батьківського піклування. Проблема є актуальною і в сусідній Росії. За різними відомостями, на вересень 2010 р. в Росії було від 2 до 5 млн. безпритульників. За оцінками МВС Російської Федерації, на травень 2010 р., 2 з 100 дітей були безпритульниками, а всього дітей в країні – 28 млн. [1]. Тому доцільним є вивчення історичного досвіду вирішення цієї соціальної хвороби, зокрема у 1920-х роках. Ця проблема знайшла своє відображення у низці праць сучасних українських та російських дослідників. Зокрема, необхідно виділити дослідження таких вітчизняних істориків та педагогів, як А. Зінченко [2], О. Парашевіної [3], В. Виноградової-Бондаренко [4], І. І. Діптан [5; 6], Н. П. Тріпутіної [7], І. Іщенка [8] та ін.; російських істориків А. Славко [1], І. Єгорькової [9], О. Маслової [10] та ін. Проблема боротьби з дитячою безпритульністю у радянській Волині в цей період потребує більш глибокого дослідження, із залученням відповідних архівних джерел, оскільки не знайшла ще достатнього відображення у наукових працях істориків.

Серед основних причин сирітства та безпритульності дітей у 20-х роках ХХ ст. різні дослідники називають наслідки Першої світової та Громадянської воєн, а також голод, масові епідемії, безробіття, евакуацію значної кількості дітей з Росії. Однак, крім соціально-економічних та політичних причин дитячої безпритульності, на думку української дослідниці

О. Парашевіної, існували ще й інші, спричинені психологією перехідного періоду. Вона звертає увагу на відхід від традиційних соціальних стереотипів, норм моралі, заміну їх новими, що призводило до зниження відповідальності батьків за долю своєї дитини, збільшення кількості позашлюбних, покинутих, бездоглядних дітей [3, 13].

С. Пришляк виділяє такі етапи боротьби з дитячою безпритульністю в Україні у 1920-х роках. Перший етап охоплює 1921–1923 роки; тоді вирішувалось питання створення максимальної кількості дитячих установ для розміщення в них безпритульних дітей та підлітків, надання їм матеріальної допомоги (дитячі будинки, інтернати, трудові школи, дитячі клуби та ін.). У 1924–1925 роках (другий етап) основну увагу приділяли утворенню шкіл-клубів, денних дитячих будинків, організації осередків «Друзі дітей». На третьому етапі – 1926–1928 роки – проводились рейди з вилучення безпритульних із вулиць, активізувалась робота осередків «Друзі дітей», а також відбувалась боротьба із безробіттям підлітків [11, 57].

До кінця 1920-х рр. в СРСР було створено державну систему подолання дитячої безпритульності (законодавство, державні та громадські установи, мережа дитячих закладів). Центральне місце у цій системі посідали органи і установи народної освіти (Наркомос, Головсоцвих, губсоцвих, СПОН, КОН) [3, 13].

Головний комітет із соціального виховання (Головсоцвих) у циркулярі Народному комісаріату освіти (НКО) від 14.07.1923 року вказував на те, що усі ті заходи, що вживають на місцях органи НКО у справі ліквідації безпритульності серед дитячого населення віком 4–15 років по багатьох об'єктивних причинах є недостатніми. Про це свідчило збільшення кількості безпритульних дітей в окремих місцях. Комітет вважав за необхідне вести справу цю шляхом залучення до неї широких робітничих кіл, свідомої частини населення. Відділ Головсоцвиху Волинської губернії із соціально-правової охорони дитинства пропонував такий план заходів у цьому напрямі: 1) до допомоги у кампанії боротьби з безпритульністю дітей залучалися усі сили апарату інспектури Губсоцвиху; 2) пропонувалось висвітлювати

кампанію в пресі (вміщувати відомості про її наслідки, цифри, починання, заходи влади та ін.); 3) завести у губернському органі преси відділ розшуку дітей та батьків; 4) використовувати доповіді на зборах робітників на фабриках, заводах; 5) розширити мережу установ з охорони дитинства; 6) організувати майдани-клуби для дітей, куди мав бути вільний доступ для безпритульних; для технічного керування цією справою обирати особливу комісію з робітників і педагогів [12, 140–141].

21 листопада 1923 року Всеукраїнський ЦВК прийняв постанову «Про безпритульних підлітків, які перебували у дитячих будинках». З метою надання можливості подальшого навчання таким дітям та перерослим встановлений для дитбудинків вік пропонувалось: 1) надати їм до 25% від загальної кількості місць, встановлених для прийому у профшколи та школи робітничої молоді усіх типів; 2) при неможливості цього надати їм на робітничих факультетах до 10% встановленої кількості місць; 3) запропонувати Наркомпраці встановити пільговий порядок запису та реєстрації на біржі праці безпритульних підлітків; 4) реорганізувати згідно потреби окремі дитбудинки, в яких є такі підлітки, у навчальні заклади профосвіти. Досвід показував, що підлітки 14–15 років, які приймались у новий дитячий колектив дитбудинку, часто створювали там дезорганізацію [12, 239, 246].

Боротьбою з дитячою безпритульністю керував Головоцвих та його місцеві органи. У Плані праці охорони дитинства Головоцвиху на 1923/1924 бюджетний рік, в розділі III йшлося про заходи боротьби з дитячою безпритульністю. Як і в попередніх документах, в ньому підкреслювалась необхідність перетворення цієї справи з державної у громадсько-державну. Зокрема, наголошувалося на необхідності створення Товариства охорони дитинства і заснування первісних його організацій на заводах, фабриках, у колективах робітників. Важливе значення надавалось також громадській організації майданів-клубів для дітей в робітничих осередках; збільшенню кількості прийомників та ізоляторів дитячих будинків та інших установ профілактичного характеру; організації мережі дитячої інспекції за

допомогою жіночих відділів, районних дитбудинків і шкіл: облік усього дитячого населення віком від 4 до 16 років. У цій справі мала бути налагоджена тісна співпраця з органами міліції, які мали видавати посвідчення особи сиротам та безпритульним дітям.

Для кращого пошуку планувалось організувати на місцях дитячі адресні столи, в яких мали бути створені списки або картотека дітей з інтернатів. Ці адресні столи повинні були мати зв'язок із губернським адресним столом [12, 238, 75].

Важливе значення надавалось також впровадженню роботи з безпритульними дітьми у дитячих їдальнях, де вони часто бували, втягуванню їх у різні освітні гуртки; комплектуванню дитячих установ насамперед дітьми, звиклими до спільного життя з подальшим поступовим поповненням їх новими дітьми, взятими з вулиці.

На периферії було помічено стихійний наплив із сіл до міст безпритульних дітей, які були передані окремим селянам-патронам для виховання на певний час. Постало питання про переоблік таких дітей та укладення договорів з патронами. Справа в тому, що для таких селян у 1921–1922 рр. передача дітей з губерній, де був голод, мала примусовий характер; складно було їх прогодувати у своїх сім'ях, забезпечити необхідним одягом, взуттям, навчанням; не мали особливої потреби у праці цих дітей у своїх господарствах, клопотали про те, щоб позбутись них. Такі голодні діти-підлітки збільшували лави безробітних у містах. Губсоцвих пропонував для вирішення цієї проблеми залічувати таких дітей до складу сім'ї селян-патронів для надання пільг останнім із сільськогосподарського податку [13, 215, 217–217 зв., 213].

Станом на 15 квітня 1923 року на особистому утриманні у селян-патронів знаходилось понад 3 тис. дітей з губерній, де був голод у 1921 р. Однак, тоді ж збільшились випадки привезення таких дітей селянами-патронами у відповідні державні органи через складне матеріальне становище останніх. Селян зобов'язували укладати договори на найм робочої сили цих дітей, які перебували вже у підлітковому віці. Кожний договір мав

оплачуватись селянами у розмірі 7 крб., що викликало масову відмову патронів від утримуваних ними дітей-підлітків. Губернський комітет допомоги дітям вважав за необхідне скоротити кількість таких договорів, щоб запобігти збільшенню дитячої безпритульності та безробіття підлітків.

Необхідно зазначити, що певна частина дітей з губерній, де був голод, які перебували у селян-патронів, мали станом на 1923 рік зв'язок із своїми родичами або родинами і потребували термінового відправлення додому. Однак, на це необхідно було знаходити додаткові кошти Губернському комітету допомоги дітям [14, 28, 48].

За звітами про роботу Волинського губернського відділу народної освіти, у 1923 році було проведено кампанію допомоги безпритульним дітям: створено відповідну комісію; організовано доповіді в усіх клубах, збір коштів на користь безпритульних дітей.

Необхідно зазначити, що внаслідок зняття дитбудинків з держпостачання у лютому 1923 року, вони опинились у складному становищі, за виключенням харчування та пального. Результати перевірок засвідчили такі проблеми: відсутність білизни, необхідної кількості меблів, антисанітарний стан; виховна сторона справи була на достатньо низькому рівні (з причини відсутності підготовчого персоналу) [15, 112, 120].

Станом на 1 листопада 1924 року на Волині кількість зареєстрованих безпритульних дітей складала 481 (з них найбільше у місті Житомирі – 218; у 1922/23 році їх було 226). З них сиротами були 176 дітей, напівсиротами – 305. У Волинській губернії перебували також 3450 дітей з губерній, де був голод у 1921 році. З них лише 247 мали зв'язок з родиною. У Житомирі 50% безпритульних дітей потребували негайного залучення у дитбудинки, однак самі будинки були перезавантажені, мали несприятливі матеріальні умови. Тому передбачалась організація будинку безпритульного дитинства за підтримки відповідних державних органів та на засоби осередків приятелів дітей [13, 218, 178].

Головсоцвих вважав також, що необхідно провести низку заходів щодо розміщення в існуючих установах безпритульних дітей та відкриття нових

(трудові сільськогосподарські колонії для підлітків, артелі, трудові будинки з майстернями). Ці заходи треба було проводити у тісному союзі із громадськістю, зокрема, Українським Червоним Хрестом, відділами організації «Друзі дітей» на виробництві та профспілками. Водночас переглядалось питання про так звану моральну дефективність підлітків, які мали перебувати у нормальній трудовій обстановці.

Усіх підлітків, які перебували у дитбудинках станом на 1 січня 1924 року, нараховувалось 181, з них було відряджено у культурні радянські господарства – 25, на виробництво – 7, у різні державні майстерні – 27. Існувала також лісова колонія на 40 дітей, до якої було залучено перетуберкульозних дітей з дитбудинків. За дитбудинками було закріплено близько 267 дес. землі, однак відчувався брак належного реманенту [13, 166, 179].

Регулярним стало проведення місячників допомоги безпритульним дітям. Зокрема, під час організації одного з них, з 15 вересня до 15 жовтня 1927 року, для пошуку матеріальних коштів пропонувалося прийняти такі заходи: 1) на квитки по автотранспорту встановити обкладення розміром у 2% від вартості для членів профспілок та 5% – для іншого населення; 2) обкладення спиртних напоїв по містах та поселеннях міського типу у Волинській окрузі з розрахунку 2 крб. на відро; 3) запровадити в окрузі та місті Житомирі у період місячника такі нарахування: по всіх закритих та відкритих ресторанах та кафе-їдальнях, починаючи з 9-ї години вечора, по 5% на рахунки, що перевищують 3 крб.; також по 5% на квитки у кінотеатри та театри вартістю понад 50 коп.; по 2 коп. – на трамвайні квитки, 5% – на квитки автотранспорту тощо [16, 55, 65].

Серед практичних завдань на час проведення місячника допомоги безпритульним дітям по Волинській окрузі з 1 листопада по 1 грудня 1928 року, йшлося про розширення зв'язків відповідних державних органів з громадськістю у цьому питанні (залучення до справи товариства «Друзі дітей» тощо); поживлення роботи щодо працевлаштування підлітків на підприємствах, майстернях, артілях; агітаційну роботу серед робітничих мас

для влаштування безпритульних дітей на патронат у сім'ї робітників; організацію міської лотереї допомоги цим дітям; використання періодичної преси, радіо, кіно [17, 208–209].

Не можна оминати увагою товариство «Друзі дітей», що зробило вагомий внесок у справу боротьби з безпритульністю дітей на Волині та загалом в Україні у названі роки. Історія цієї організації розпочинається з громадської ініціативи 1924 року, що вилилася в організацію на підприємствах та установах осередків «Друзі дітей». Ці осередки проводили таку роботу: шефство над дитустановами, підбір, обстеження дітей, утримання установ за свої кошти, попередження безпритульності, індивідуальна допомога бідним родинам та дітям, індивідуальне патрунування підлітків, влаштування дітей на роботу, відправлення їх на батьківщину за кошти осередків тощо [4, 10]. Станом на 1926 рік це товариство нараховувало по Україні 2115 міських осередків з 170 тис. членів, 300 сільських осередків з 73 тис. членів [18, 3]. У наступному році осередки «Друзі дітей» відокремилися у самостійну громадську організацію – Всеукраїнське товариство друзів дітей.

Певний інтерес для дослідників мають акти обстеження дитячих будинків цих років. Так, зокрема, в «Акті обстеження Червонської диткомуні» від 6.03.1925 р. зазначалося про загалом її задовільний стан. Серед негативних моментів йшлося про: затримання коштів на їжу, зарплату вихователів; налагодження водопостачання, котла центрального опалення, даху у місцях протікання; придбання постільної, натільної білизни, взуття, верхнього одягу; ліквідацію корости серед дітей; перевантаження комуни дітьми та ін. [14, 17–17 зв.].

Станом на 15 грудня 1929 року у дитбудинках Волинської округи перебувало 782 дітей (хлопців – 391, дівчат – 391). У деяких будинках не вистачало педагогічного персоналу. Діти рідко відвідували вистави та кіно; недостатньо було приділено уваги їхньому художньому та фізичному вихованню. За результатами перевірок дитбудинків у Волинській окрузі в 1930 році було зроблено такі висновки: 1) матеріальний стан дитбудинків був

надзвичайно важким (недостатні асигнування на харчування дітей (8 крб. на місяць) та одяг (25 крб. на рік); незадовільний стан постільної білизни (особливо у Кмитівській дитячій комуні); стан харчування на периферії був особливо незадовільним; дитбудинки не були забезпечені в достатній мірі меблями та устаткуванням; діяльність майстерень у диткомуні та господарств відбувалася з перебоями. Пропонувалось збільшити за рахунок додаткових асигнувань витрати на харчування в дитбудинках до 10 крб. на місяць, на одяг – до 35 крб. на одного вихованця [19, 10–13].

Окремі українські дослідники звертають увагу на таке явище, як втечі безпритульних дітей з відповідних закладів, вказуючи на такі причини цього: матеріальна незабезпеченість закладів, безгосподарність та неорганізованість, відсутність цільової установки, затишку, незадовільна організація дитячого середовища, дозвілля, відсутність індивідуального підходу [4, 17].

Як зазначає сучасний російський історик А. Славко, до кінця 1920-х років були досягнуті певні позитивні результати щодо вирішення проблеми безпритульності дітей в СРСР, про що свідчили різке скорочення їх чисельності у містах, функціонування відповідних дитячих установ, в яких дитина могла отримати соціальну допомогу. Проте, не дивлячись на зусилля держави, умови життя в дитячих установах були незадовільними. До кінця 1920-х років, на думку дослідника цієї проблеми, відбувається відмова від використання різних педагогічних методів на безпритульну дитину і спроб реалізувати ідею переходу до загального державного виховання дітей. Проблему безпритульності держава не змогла вирішити і на середину 1930-х років [1].

На думку російської дослідниці проблеми І. Єгорькової, соціальна робота Радянської держави з 1918 по 1935 рр. не отримала достатньо широкого розвитку у зв'язку із соціальними потрясіннями в країні. При цьому авторка вказує на її виключно класову спрямованість і обмеженість дії. Типовими для даного періоду вона називає проблеми недостатнього фінансування і витікаючу з цього складність підбору відповідних

педагогічних працівників; надзвичайно мізерну матеріальну базу, що значно скорочувала розмах і знижувала якість роботи [9].

Отже, боротьба радянської влади з дитячою безпритульністю на Волині у 1920-х роках мала як певні позитивні результати, так і проблеми, що не були остаточно вирішено через переважно соціально-економічні причини. До кінця 20-х років державні органи так і не спромоглися надати усі необхідні кошти для подолання безпритульності та поліпшення стану дитячих будинків. Архівні джерела свідчать про значні проблеми матеріально-побутового характеру у дитячих будинках, відсутність кваліфікованих педагогів, які б могли правильно працювати з безпритульними дітьми. В умовах недостатнього фінансування дитячих будинків на Волині державні органи усе більше розраховували на підтримку суспільства, особливо робітників, селян. З боку держави часто проводились місячники допомоги безпритульним дітям, заохочувався патронат над ними; значну підтримку знедоленим дітям надавали відповідні громадські організації. Загалом, необхідно відмітити, що саме явище безпритульності було наслідком тих соціальних потрясінь, що відбулися на Волині та в Україні у зв'язку із встановленням радянської влади.

Література:

1. Славко А. А. Детская беспризорность и безнадзорность в России конца 1920-х-начала 1950-х годов: социальный портрет, причины, формы борьбы: Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А. А. Славко; Самар. гос. ун-т. – Самара: 2011. – 43 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
2. Зінченко А. Г. Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х – першій половині 30-х років ХХ століття: Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. Г. Зінченко; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса, 2002. – 17 с.
3. Паращевіна О. С. Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20-х – першій половині 30-х рр. ХХ століття в Україні:

- Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. С. Паращевіна; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 17 с.
4. Виноградова-Бондаренко В. Є. Виховання безпритульних дітей в Україні в 20-х роках ХХ століття: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / В. Є. Виноградова-Бондаренко; Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2001. – 21 с.
5. Діптан І. І. Проблема дитячої безпритульності на Україні (1919–1932 рр.) / І. І. Діптан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: республіканський міжвідомчий збірник наукових праць. – К., 1992. – Вип. 2.
6. Діптан І. І. Спеціальні державні інституції боротьби з дитячою безпритульністю в Українській СРР (1919–1932 рр.): чинники з організації, механізм і результати діяльності / І. І. Діптан // Рідний край. – 2008. – № 2 (19).
7. Тріпутіна Н. П. Дитяча безпритульність та боротьба з нею у житті українського суспільства 20-х рр. ХХ ст./ Н. П. Тріпутіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2011. – № 982: Сер. Історія. – Вип. 44. – Спеціальний випуск. – С. 161-174.
8. Іщенко І. В. Державна політика у сфері боротьби з соціальними аномаліями періоду непу (1921–1928 рр.): досвід, протиріччя, уроки (за матеріалами Півдня України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / І. В. Іщенко; Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2003. – 16 с.
9. Егорькова И. А. Борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью в 1918-1935 гг. : по материалам Нижегородского края : Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / И. А. Егорькова; Владимир. гос. гуманитар. ун-т. – Владимир, 2011. – 27 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.
10. Маслова О. Б. Ликвидация массовой детской беспризорности в Советской России в 1920-е годы: Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / О. Б. Маслова; Пятигорск. гос. технолог. ун-т. – Пятигорск, 2010 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com>.

11. Пришляк С. О. Дитяча безпритульність у 20–30-х рр. ХХ століття / С. О. Пришляк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – №2. – С. 54–61.
12. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.), ф. р. 31, оп. 1, спр. 60, 246 арк.
13. Держархів Житомирської обл., ф. р. 31, оп. 1, спр. 112, 218 арк.
14. Держархів Житомирської обл., ф. р. 28, оп. 1, спр. 138, 66 арк.
15. Держархів Житомирської обл., ф. р. 31, оп. 1, спр. 81, 454 арк.
16. Держархів Житомирської обл., ф. р. 277, оп. 1, спр. 98, 179 арк.
17. Держархів Житомирської обл., ф. р. 280, оп. 1, спр. 90, 436 арк.
18. Радянська Волинь. – 15 вересня 1926 р. – С. 3.
19. Держархів Житомирської обл., ф. р. 280, оп. 1, спр. 507, 124 арк.

Власюк І. М. Державні та суспільні заходи подолання дитячої безпритульності на Волині у 20-х роках ХХ ст.

У статті досліджуються проблеми подолання дитячої безпритульності у радянській Волині у 20-х роках ХХ ст., стану дитячих будинків, відповідні заходи держави та суспільства, їхні результати.

Ключові слова: дитяча безпритульність; дитячі будинки; Волинь; Головний комітет із соціального виховання; товариство «Друзі дітей».

Vlasyuk I. M. The state and public measures of the overcoming of child's homelessness in Volyn in 20th of XX age.

The problems of the overcoming of child's homelessness in soviet Volyn during 1920th, the state of the houses of the children's, the proper measures of the state and society, their results are explored in the article.

Key words: child's homelessness; houses of the children's; soviet Volyn; Main committee on the social education; the organization «Friends of children».